

III. ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ РЕЛІГІЙНОСТІ

DOI 10.33294/2523-4234-2023-33-1-140-147

УДК 298.9 (045.2)

Віталій Вікторович ЩЕПАНСЬКИЙ

ORCID: 0000-0002-1934-2559

“Християнський анімізм” як теоретичний конструкт і релігійна практика

Описано становлення теоретичного конструкту “християнський анімізм” у контексті оновленої академічної зацікавленості до архаїчних форм релігії. У цій роботі подано огляд адаптованого розуміння анімізму в контексті християнського богослов’я, що кардинально відрізняється від класичного розуміння анімізму в християнському вченні. Також було розглянуто критичний погляд теоретиків “християнського анімізму”, що передбачає фундаментальну роздвоєність між об’єктивним характером і суб’єктивною культурою. Простежено розвиток та практична реалізація ідеї “християнського анімізму” у межах концепцій, що пов’язані з дослідженням взаємодії релігії та природи і духовності корінних народів Північної Америки.

Ключові слова: християнський анімізм, новий анімізм, екологія, природа, корінні народи

Vitalii Shchepanskyi

“Christian Animism” as a theoretical construct and religious practice

The formation of “Christian Animism” as a theoretical construct given the context of the updated academic interest in the archaic forms of religion is described. It is noted, that over the past two decades, the old concept of animism revived and obtained a new meaning. The scientific literature used to project animism as a simple primitive form of religion and unsuccessful ontology, yet recently, the term has been reconsidered in terms of modern science. In the “New Animism” project, scholars have deprived this term of outdated evolutionary shades. The new theory of animism understanding advocates for a new ontology, an alternative to naturalism that has dominated Western European science since positivism. The concept of animism has gone beyond disciplinary ideas about anthropology or the form of religion. It is now widely used as an ontological model and a critical concept in the humanities and social sciences.

An overview of an adapted understanding of animism in the context of Christian theology that fundamentally differs from the classical sense of animism in Christian teaching is made. The

critical view of theoreticians of “Christian Animism”, which implies a fundamental incontinence between objective nature and subjective culture is considered. It is stated that according to the work of those theorists, the concept of “Christian Animism” denotes the intersubjective and personalized universe that dissolves the distinction between man and nature. In the animistic realm, everything, including animals and plants, creatures and things, can become a conscious entity and be called a person having their own desires, intentions, and freedom of will. Additionally, the relationship between the development and practical implementation of the idea of “Christian Animism” within the framework of concepts related to the study of religion and nature interaction and spirituality of the indigenous peoples of North America is traced.

Keywords: Christian Animism, New Animism, ecology, nature, indigenous peoples

Взаємозв’язок людини з природою, релігією та культурою залишаються важливою сферою досліджень у гуманітарних та соціальних науках ХХІ ст. Своєю чергою така зацікавленість проблемами екології привертає увагу дослідників і богословів до архаїчних форм релігійної свідомості, як от анімізм. Роль природи в минулому також була фундаментальною для формування світогляду релігійних спільнот, бо сам природний ландшафт був місцем активних дій і духовності. Актуальність статті полягає у тому, що представники християнських церков намагаються віднайти шляхи кращого розуміння свого місця у природі, тому для цього використовують незвичні підходи для своєї традиції.

До проблеми оновлених форм анімізму у своїх роботах зверталися Ірвінг Гелловелл [4], Грегам Гарві [5], та Нуріт Берд-Давід [8], а у контексті дослідження “християнського анімізму” варто зазначати дві роботи, які буде розглянуто у нашій публікації, а саме: “Християнський анімізм” Шона Сенфорд Бека [1] і “Коли Бог був птахом: християнство, анімізм, і розчаклування світу” Марка Воллеса [12].

Класичне використання і розуміння терміну “анімізм” походить від визначення релігії Едвардом Тайлором як “віри в духів” [11] і відноситься до припущення, що найдавніші релігійні системи були засновані на вірі в те, що душа чи дух існують у кожній істоті або природному об’єкті: у тваринах, рослинах, річках, горах, тощо. Будь-яке подібне розуміння у пізніших релігійних практиках протягом історії вважалося простим пережитком первісних вірувань. Отже, анімізм – це не релігія, а термін для класифікації типу релігії, яку, принаймні наприкінці ХІХ ст., європейські та американські вчені вважали менш цивілізованою. Оскільки думка Едварда Тайлора стала загальноприйнятою для багатьох поколінь дослідників. Зокрема, що анімізм був першим етапом еволюції релігії, яка рухалася від анімізму до політеїзму, а потім до монотеїзму, який був найбільш “цивілізованою” формою релігії. З цієї точки зору анімізм був “найпримітивнішим видом релігії”, тоді як європейське християнство, у його протестантському варіанті, вважалося найбільш розвиненим серед усіх релігій. З відмовою від використання терміну “анімізм” у контексті теорії Едварда Тайлора, через колоніальні та еволюціоністські конотації виникло його нове тлумачення. Відзначимо, що протягом усієї історії багато корінних та інших культур дотримувалися одухотворених та інтенціональних поглядів на природу, яка розумілася ними як спільнота особистостей.

Для того, щоб переосмислити цю спадщину в історії науки культурні антропологи нещодавно “оновили” цей термін, утворивши концепцію “нового анімізму” [5,

с. 7–28; 7, с. 70]. Такі нові підходи безпосередньо вплинули на науки про релігію та християнське богослов'я.

В 1960-х рр. антрополог Ірвінг Гелловелл, який проводив дослідження про світогляд народу анішінабе (оджибва) у провінції Манітоби (Канада), вводить термін “нелюдські особи” для включення тварин і матеріальних об'єктів до категорії *осіб*. На відміну від нащадків європейських колоністів, канадців чи американців, корінні народи Північної Америки не відокремлювали людину від світу природи, і вони не вірили у “надприродний світ”, відокремлений від природного. Поняття “особи, яка не є людиною” [4, с. 27–28], висвітлює радикально різні розуміння особистості, природи та релігії, що кидає виклик західній дуалістичній онтології з її опозиціями: культура проти природи, душа проти тіла, суб'єкт проти об'єкта, духовність проти матеріалізму, живе проти неживого, трансцендентне проти іманентного, тощо.

Наприклад, британський дослідник релігій Грегам Гарві визначає “анімістів” як “людей, які визнають, що світ сповнений особистостями, лише деякі з них є людьми, і що все живе завжди перебуває у стосунках із іншими” [5, с. 18–19]. Відповідно, особистістю може бути не лише людина, а й духи, божества, тварини, рослини, каміння, гори, річки, природні місця чи артефакти, які вміють спілкуватися або мають намір та діють відповідно до конкретних онтологій та епістемологій у контексті певних культур.

З підходом до переосмислення цього терміну доречно розглянути теоретичний конструкт, що виник на межі християнського богослов'я та концепції “нового анімізму”, а саме – “християнський анімізм”. Одним із перших це словосполучення в богословську літературу ввів Шон Сенфорд Бек, – канадський священник англіканської церкви і християнський друїд. Він також став засновником організації “Єкуменічні сподвижники Софії” – неформальної спільноти духовних шукачів, що досліджує різні відносини між людиною та навколишнім середовищем у стародавніх і сучасних релігійних культурах. У своїй книзі автор підкреслює відсторонене ставлення християнства до навколишнього середовища. Він намагається переосмислити особисті відносини християнина і природи. Саму ж ідею “християнського анімізму” Шон Сенфорд Бек розуміє наступним чином: “християнський анімізм – це просто те, що відбувається, коли відданий християнин розглядає світ і кожне створіння як живе, розумне та споріднене, а не бездушне й онтологічно нижче” [1, с. 8].

Канадський священник спирається на теоретичну основу, яка була закладена американським ліберальним богословом Волтером Вінком і Старгоук (Міріам Сімос), американською еко-феміністкою та письменницею, також відомою як теоретикіня феміністичного неоязичництва. Це дає змогу автору “Християнського анімізму” вибудувати теоретичний зв'язок анімізму з духовною космологією християнства, яка, на його думку, має справу з природою духовного світу та всіх його різноманітних сутностей. Шон Сенфорд Бек зазначає: “Багато сучасних богословів добре просуваються в області богословської космології, критикуючи традиційні форми надприродного теїзму (в якому підкреслюється повна трансцендентність Бога), і перехід до більш тринітарного панентеїзму (світогляду, який шукає баланс між божественною іманентністю і трансцендентністю, стверджуючи, що все в Бозі, а Бог в усьому)” [1, с. 9]. Таким чином він підкреслює, що ідея панентеїзму виступає

ймовірною основою для формування теоретичної бази “християнського анімізму”. Своєю чергою це дає змогу звертатися до ширшої теоретичної спадщини з історії християнства, яку часто “класифікують” як еретичну.

Для побудови свого підходу “християнського анімізму” канадський священник звертається до теоретичних і практичних основ неоязичництва, соціального буддизму, світогляду індіанців крі (нехійо тапсінавін), енохіанського апокаліптизму (однієї з форм гностицизму) і кельтського християнства. Подібний синкретизм, на його думку, дає можливість розширити і поглибити розуміння живої практики християнства. Це він визначає як можливість “вчитися в Інших” для кращого розуміння самого себе [1, с. 19–38]. Такий підхід Шон Сенфорд Бек називає “інтегральним світоглядом”. Він звертає увагу читача на момент в історії християнства, коли подібний синкретизм уже мав місце за часів античності: “світогляд платонізму, гностицизму і маніхейства, кожен із яких глибоко вплинув на раннє християнство” [1, с. 42]. Спираючись на ідеї Волтера Вінка, канадський священник резюмує: “інтегральний світогляд бачить усе як зовнішній і внутрішній аспекти. Він намагається серйозно сприймати духовні прозріння стародавнього чи біблійного світогляду, стверджуючи внутрішність чи зовнішність у всьому, але бачить цю внутрішню духовну реальність як нерозривно пов’язану із зовнішнім фізичним проявом матеріального світу” [1, с. 42–43].

Основною проблемою і перешкодою для втілення цієї ідеї у життя, на його думку, залишається науковий редукціонізм. Сам Шон Сенфорд Бек не виступає проти науково-технічного прогресу, але робить акцент на його одновимірній дійсності. Таким чином саме редукціонізм, який нам нав’язують у школах та університетах, унеможливує анімістичне світосприйняття: “відчути та зрозуміти кожную створену сутність, від лугового ховрашка до хребта Скелястих гір, як *особистість*, когось, із ким ми пов’язані” [1, с. 8].

Таким чином, завдяки можливості використовувати “інтегральний світогляд” для розширення нашої уяви і сприйняття світу як одухотвореного, можна звернутися до практики християнських церков корінних народів Північної Америки, де поєднується біблійна історія із легендами індіанців. Саме завдяки подібному синкретизму стає можливим інтегральний світогляд. Такий підхід – об’єднання християнства зі світоглядом корінного населення індіанців, – на його думку, дозволяє подолати науковий редукціонізм, культивований західною цивілізацією.

Сповідуючи подібний теоретичний підхід, Шон Сенфорд Бек відзначає, що потрібна практична складова для подолання наукового редукціонізму. Це можливо зробити завдяки регулярним практикам візуалізації, медитації і розвитку власної уяви. Із останнім може допомогти художня література, зокрема фентезі. Автор часто апелює до цього жанру у своїй книзі, посилаючись на роботи Джона Роулза Толкіна та Клайва Стейплза Льюїса.

Наступне дослідження є більш ґрунтовним і об’ємним, адже його автор здійснив спробу сформулювати цілісну ідею “християнського анімізму”. Це книга американського філософа і богослова Марка Воллеса “Коли Бог був птахом: християнство, анімізм, і розчаклування світу”. Головна ідея цього дослідження полягає у тому, щоб подати

можливості існування “християнського анімізму”, а також довести, що християнство є анімістичною релігією у своїй основі. Тобто задум автора полягає у тому, щоб впровадити історичне християнство в анімістичний світ. Він відкидає ідею того, що анімізм “нижче гідності суворого християнського богослов’я” [12, с. 2]. Підхід Марка Воллеса полягає у поєднанні нормативного розуміння “нового анімізму” з біблійним християнством: “віра в те, що всі істоти є *особистостями*, включаючи тварин і рослин, що пронизані божественною присутністю” [12, с. 3–4].

У своїй книзі американський богослов наголошує, що основні дослідження з історії релігії відмовилися від еволюційно-телеологічної моделі релігійного розвитку, в якій “примітивні” анімістичні культури дозрівають у політеїстичні, а потім, зрештою, переходять у монотеїзм. Однак, у своїй праці він підтверджує, що ця упереджена схема імпліцитно живе в християнському богослов’ї. Проти такої упередженості Марк Воллес вибудовує докази на основі Писання. Він наводить численні приклади, що Святий Дух може втілюватися у вигляді птаха, що ширяє над водами, куща, що горить, присутність божественного у воді, вогні, повітрі, а також аналізує висловлювання Ісуса щодо сходження Духа у вигляді голуба, який пов’язує божественність і одухотвореність творіння [12, с. 25–31].

Можливо, найбільш провокаційне його твердження, що Бог-Дух також втілюється у плоті як голуб. З точки зору Марка Воллеса відновлення анімістичного імпульсу в християнській спадщині могло б переорієнтувати християн на сповнену благоговіння відповідальність щодо творіння [12, с. 28–29]. Тобто потрібно скерувати погляд християн на проблеми навколишнього середовища і покращити екологічне мислення. Як зазначає Ерік Даріл Мерр: “сильною стороною роботи Марка І. Воллеса є її діалогічність із різноманітними сучасниками: богословом Джорджем Тінкером, еко-теологами Елізабет Джонсон, Денісом Едвардсом та Полом Сентміром, еко-філософами Велом Пламвудом та Тімом Інгольдом, представниками філософії “нового матеріалізму” Джеймом Беннеттом, Вільямом Конноллі та Тімом Муртоном” [2, с. 191]. З цього переліку помітно, що Марк Воллес намагається ввести у християнське богослов’я концепції, пов’язані з переосмисленням стосунку людини до навколишнього середовища у контексті “нового анімізму”, онтологічного і матеріального повороту сучасної філософії.

У своїй книзі Марк Воллес резюмує причини для подолання будь-якої теологічної антипатії між тваринним і божественним. Він робить акцент на важливість сприйняття “анімізму як повноцінного концепту для кращого аналізу Біблійного тексту” [12, с. 7]. Особлива увага приділяється аргументації тілесної присутності Бога-Духа і його втілення у плоті як голуба [12, с. 25–31]. На його думку, сьогодні дуже помітна деградація людських стосунків із навколишнім середовищем. Марк Воллес вважає, що вирішення цієї проблеми вже було обумовлене у філософській спадщині американського ідеолога природоохоронного руху Джона М’юра. Для Марка Воллеса він править за взірець “християнського аніміста”. Автор зазначає, що під час своїх мандрівок Джон М’юр зустрічався із представниками народу мівок чи ескімосів та вбачав певну схожість їхніх релігійних ідей із християнством [12, с. 116], хоч і мав певні упередження щодо корінного населення Північної Америки [12, с. 117]. Свої

III. ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ РЕЛІГІЙНОСТІ

етичні та богословські ідеї Джон М'юр об'єднав у цілісну ідею, яка була яскраво виражена у його пантеїстичних поглядах щодо розуміння Бога.

Марк Воллес продовжує розмірковувати й аналізує інші концепції у контексті налагодження відносин між людиною і природою. Тому він присвятив частину своєї книги ідеям, які обмірковував під час паломництва на шляху до Сантьяго, а саме – про “гіпотезу Геї” Джеймса Лавлока [12, с. 147–152]. Американський богослов погоджується із тим, що Земля може виступати як цілісний живий організм, що страждає від людської діяльності. У цьому він вбачає важливу для християнства тему втрати, відповідальності та трансформації Біблійного світу. Якщо серед причин вимирання живих організмів на Землі основний фактор постає в антропогенній формі, тоді Бог, в контексті “християнського анімізму”, страждає разом із нею, так само як постраждав Ісус заради людства. Тому турбота про творіння сприятиме зменшенню страждань самого Бога.

Також у своїй праці Марк Воллес приділяє особливу увагу Біблійному сюжету зцілення сліпонародженого Ісусом Христом (Ів. 9:1–38). Тут автор наголошує, що метод зцілення використаний Ісусом дуже схожий на шаманські практики багатьох народів світу, які застосовують слину та землю у медичних цілях [12, с. 62–68]. Окрім цього, Марк Воллес критикує погляди Рене Жирара [12, с. 69], котрий, на його думку, розуміє християнство лише як простір для насильства [12, с. 72], у тому числі над навколишнім середовищем, що суперечить самій основі християнського вчення. У розділі книги під назвою “Поклоніння зеленому Богові” автор звертається до історії християнства і намагається віднайти підґрунтя власного бачення у класичній богословській думці. Тут він опирається на спадщину Аврелія Августина, Гільдегарди Бінгенської, квакерів і, звісно, аналізує сам текст Євангелія, шукаючи докази розуміння Святого Духа у тілесному прояві [12, с. 94–107].

Однак, його підхід зазнав певної критики, як з боку богослов'я так і з боку дослідників анімістичних культур у контексті “нового анімізму”. Наприклад, інтерпретація Марка Воллеса розуміння Бога у вигляді птаха не завжди витримує критику з точки зору традиційного розуміння цього образу в Біблії [2, с. 191]. Тому його книгу варто розглядати лише як одну із перших спроб поєднати християнський і анімістичний спосіб розуміння світу у контексті академічного християнського богослов'я.

Загалом теоретичні роботи Шона Сенфорд Бека, і Марка Воллеса дали поштовх для впровадження їхніх ідей у життя. Наприклад, американський пастор Брюс Стенлі у 2012 р. заснував “Лісову церкву”, яка входить у “Мережу Диких Церков” (*Wild Church Network*), де активно використовується концепція “християнського анімізму” в практиці богослужіння та екзегетиці Святого Письма [3]. Зібрання прихожан “Лісової церкви” відбуваються серед лісу, де під час проповіді пастора використовують безліч елементів неоязичницьких і, традиційних для корінних народів Північної Америки, ритуальних практик [9, с. 35–53].

Досвід діяльності і теоретичні засади “лісових церков” описала у своїй роботі пастор Вікторія Лоорц: “Церква дикої природи: як природа запрошує нас до сакрального” [6]. У книзі розповідається про взаємовідносини християнина і природи, якими

вони повинні бути на думку авторки. Основний зміст цієї праці містить у собі контекст християнської анімістичної педагогіки. На думку Вікторії Лоорц християнська община повинна будувати свої стосунки зі світом природи як процес навчання. Однак авторка робить акцент на тому, що людина не повинна розбирати світ на фрагменти для його розуміння, а світ природи повинен передавати свої знання людині. Тому тварини, рослини та інші живі організми мають у собі потенціал навчити людину нового світосприйняття, за умови правильного прочитання інформації. Головна ідея цієї праці полягає у тому, щоб людина відмовилася від зверхнього ставлення до природи і почала знову в неї навчатися, як це робили люди у доіндустріальну епоху. Саме таким чином світ природи може привести нас до сакрального і розширити розуміння послання Біблії.

Також у цьому контексті можна згадати “Семінарію дикої природи” (*Seminary of the Wild*), де під час навчання активно впроваджуються ідеї “християнського анімізму” [10]. Окрім цього, завдяки використанню соціальних мереж Facebook і YouTube відбувається поширення підходу до розуміння “християнського анімізму” Шона Сенфорда Бека і Марка Воллеса. Також варто відзначити інтернет-проект Ноеля Моулса “Christian Animism”, де публікуються статті, подкасти і відео на вище згадану тематику [7]. Завдяки цим ресурсам автори проєктів намагаються пояснити основні ідеї “християнського анімізму” доступними для зацікавлених людей шляхами.

Підсумовуючи матеріал, можна припустити, що завдяки концепції “християнського анімізму” богослови і філософи Шон Сенфорд Бек, Марк Воллес та Вікторія Лоорц проливають нове світло на вірування, уявлення та практики, що стосуються навколишнього середовища та нелюдських істот (тварин, рослин, гір, річок тощо), стверджуючи, що “християнський анімізм” містить великий потенціал для розгортання ширших дискусій у дослідженні історичних і сучасних форм християнства. Зокрема, на їхню думку, цей термін охоплює арену дебатів і досліджень, які перетинаються із онтологічним поворотом, новим матеріалізмом, дослідженнями світоглядів корінних народів Америки і розумінням ширшого поля історії християнства. Концепт “християнського анімізму” прослідковує множинні зв’язки між знаннями, досвідом, практиками, місцями, речами та середовищем в історії та сьогоденні різних християнських церков. І саме тому, Шон Сенфорд Бек, Марк Валлеса, Вікторія Лоорц та інші богослови розуміють “християнський анімізм” як повсякденну, чуттєву та втілену практику в контексті панентеїзму, що заохочує християн вступати в різноманітні стосунки з нелюдськими спільнотами та місцевим середовищем, де вони проживають.

1. Beck S. *Christian Animism*. Winchester, Washington: Christian Alternative, 2015. 52 p.
2. Daryl Meyer E. A review of Mark I. Wallace, *When God Was a Bird: Christianity, Animism, and the Re-enchantment of the World*. *Theological Studies*. 2021. P. 190–192.
3. *Forest Church: A Field Guide to a Spiritual Connection with Nature*. URL: <https://www.wildchurchnetwork.com>.
4. Hollowell I. Ojibwa ontology, behavior, and world view. *Culture in History: Essays in Honor of Paul Radin* / S. Diamond (ed.). New York: Columbia University Press, 1960. P. 19–59.

III. ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ РЕЛІГІЙНОСТІ

5. Harvey G. Animism: Respecting the Living World. London: Hurst Publishers, 2017. 294 p.
6. Loorz V. Church of the Wild: How Nature Invites Us into the Sacred. Minneapolis: Broadleaf Books, 2021. 245 p.
7. Moules N. Christian Animism and the Re-enchantment of the World. 2020. URL: <https://www.christiananimism.com/brand-new-to-christian-animism/>.
8. Nurit B. "Animism" Revisited. *Special Issue Culture – A Second Chance?* 1999. P. 67–91.
9. Stanley B. Forest Church: A Field Guide to a Spiritual Connection with Nature. New York: Harding House Publishing, Inc./Anamchara books, 2020. 166 p.
10. The Seminary of the Wild. URL: <https://www.wildspirituality.earth>.
11. Tylor E. Primitive Culture: Researches Into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom T.1. London: J. Murray, 1871. 453 p.
12. Wallace M. When God Was a Bird: Christianity, Animism, and the Re-Enchantment of the World. New York: Fordham University Press, 2019. 211 p. (Groundworks: Ecological Issues in Philosophy and Theology).

References

1. Beck, S. (2015). Christian Animism, Winchester, Washington (in Eng.).
2. Daryl Meyer, E. (2021). A review of Mark I. Wallace, When God Was a Bird: Christianity, Animism, and the Re-enchantment of the World, *Theological Studies*, 190–192 (in Eng.).
3. Forest Church: A Field Guide to a Spiritual Connection with Nature. Retrieved from <https://www.wildchurchnetwork.com> (in Eng.).
4. Hallowell, I. (1960). Ojibwa ontology, behavior, and world view, *Culture in History: Essays in Honor of Paul Radin*, New York, 19–59 (in Eng.).
5. Harvey, G. (2017). Animism: Respecting the Living World, London (in Eng.).
6. Loorz, V. (2021). Church of the Wild: How Nature Invites Us into the Sacred, Minneapolis (in Eng.).
7. Moules, N. (2020). Christian Animism and the Re-enchantment of the World. Retrieved from <https://www.christiananimism.com/brand-new-to-christian-animism/> (in Eng.).
8. Nurit, B. (1999). "Animism" Revisited, *Special Issue Culture – A Second Chance?*, 67–91 (in Eng.).
9. Stanley, B. (2020). Forest Church: A Field Guide to a Spiritual Connection with Nature, New York (in Eng.).
10. The Seminary of the Wild. Retrieved from <https://www.wildspirituality.earth> (in Eng.).
11. Tylor, E. (1871). Primitive Culture: Researches Into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom, (1), London (in Eng.).
12. Wallace, M. (2019). When God Was a Bird: Christianity, Animism, and the Re-Enchantment of the World, New York (in Eng.).